

De balansschikking: een logische analyse

Ton van der Wouden,
PIONIER-project, BCN, Groningen

[Versie van 5 april 1994]

1. In dit artikeltje¹ doe ik een voorstel voor de (synchrone, niet diachrone) analyse voor de constructie in de Nederlandse taal die traditioneel bekend is als “balansschikking”. De analyse is in essentie die van Kraak en Klooster (1968, 277-79), maar is aanzienlijk gedetailleerder. Uit de analyse volgt een aantal van de specifieke syntactische en semantische eigenschappen van de constructie. Bovendien geeft het voorstel enig inzicht in een aantal andere constructies van het Nederlands.

De ANS (Geerts *et al.* 1984, 647–9) geeft de volgende eigenschappen als kenmerkend voor de balansschikking:

- er zijn twee delen die beide een persoonsvorm bevatten
- het tweede lid begint met *of*
- het eerste lid bevat een negatief element
- de volgorde van de leden ligt vast

De volgende voorbeelden illustreren de verschillende eigenschappen:

- (1) a. Er is geen mens of hij moet sterven
b. *Er is geen mens of hij gestorven
c. *Er is geen mens of hij (te) sterven
d. *Geen mens te zijn of hij moet sterven
e. *Mens geweest of hij moet sterven
 - (2) a. *Er is geen mens en hij moet sterven
b. *Er is geen mens, hij moet sterven
 - (3) a. *Er is een mens of hij moet sterven
b. *Er zijn veel mensen of zij moeten sterven
 - (4) a. *Of hij moet sterven, er is geen mens
b. *Hij moet sterven, of er is geen mens
2. Neem aan (contra Geerts *et al.* (1984), maar met, bijvoorbeeld, Van Helten (1885)) dat we in de balansschikking met het nevenschikkende voegwoord *of* te maken hebben (anderen, zoals Rijpma en Schuringa (1969), Duinhoven (1985) en Paardekooper ([n.d.]) kennen dit *of* een bijzonder status toe, uniek voor de constructie). Neem bovendien aan dat dit nevenschikkend *of*, in elk geval bij eerste benadering, geïnterpreteerd moet worden als logisch “of”. Neem ten slotte aan dat de negatie in het eerste lid van de balansschikking, zoals gebruikelijk, de logische ontkenning is. Onder deze aannamen is de logische structuur van de balansschikking de volgende:

¹Het hier beschreven onderzoek vindt plaats in het kader van het door NWO en de RU Groningen gefinancierde PIONIER-project ‘Reflections of Logical Patterns in Language Structure and Language Use’. Peter Blok, Jack Hoeksema, Olga van Marion en Ad Welschen worden bedankt voor discussie en commentaar. Geen van hen wenst echter verantwoordelijk gehouden te worden voor de hier verdedigde standpunten.

$$(5) \quad \neg p \vee q$$

Volgens de regels van de klassieke logica (zie bv. Gamut (1982)) is dit equivalent aan de materiële implicatie:

$$(6) \quad (\neg p \vee q) \equiv (p \Rightarrow q)$$

Dat wil zeggen, onder deze aannamen is de implicatie *als ... dan* een eerste benadering van de semantiek van de balansschikking.

3. Uit de aannamen die ten grondslag liggen aan deze semantiek volgen onmiddellijk drie van de vier syntactische eigenschappen gegeven in sectie 1:

- In de balansschikking gaat het om nevenschikkend *of*. Nevenschikking behelst in het algemeen gelijke categorieën (Gazdar 1981). Daarom ligt het voor de hand dat de balansschikking uit twee zinnen bestaat, die beide een persoonsvorm bevatten. Met andere woorden: de balansschikking behelst twee proposities, verbonden door “of”.
- Uit de semantiek is duidelijk dat een nevenschikkend, disjunctief element als *of* verplicht is.

In het Nederlands van nu is er inderdaad geen keuze: *of* is het enige element dat de twee leden kan verbinden. In andere talen echter, en in oudere stadia van het Nederlands, treft men vergelijkbare constructies met andere voegwoorden aan (Van Helten 1885, Jespersen 1917):

(7) a. Darne was nieman, hine was blide (Wal. 6188)
Daar-niet was niemand, hij-niet was blij
‘Iedereen was gelukkig’

b. Cume blevet, sine hadse verslegen (Parth. 2312)
Nauwelijks was-het, zij-niet hadden-haar verslagen
‘Het scheelde weinig of zij hadden haar verslagen’

(8) a. There’s not a man I meete but doth salute me (Shakespeare)
Er is niet een man ik ontmoet maar doet begroeten me
‘Ik kan geen man tegenkomen of hij begroet me’

b. There is no vice so simple, but assumes Some marke of vertue on his outward parts (idem)
Er is geen zonde zo eenvoudig, maar neemt aan enig teken van deugd aan zijn buitenste delen
‘Er is geen zonde zo simpel of hij neemt wel de uiterlijke verschijning van een deugd aan’²

- Uit de semantiek volgt dat een negatief element verplicht is in het linker lid van de balansschikking.

²Jespersen (1917, p.127) schrijft: “*But* is a kind of negative relative pronoun, meaning ‘that (who or which) ... not’, but only used after a negative expression.” Dit suggereert voor de Engelse constructie ... Neg ... *but* ... dezelfde analyse als voor de variant *er is geen heldinnenbrief die Olga niet gezien heeft*. Merk op dat Van den Berg (1971, 34–42) ook een etymologie voor *maar* voorstelt die een negatie bevat, namelijk assimilatie van *ne ware* (= ware het niet).

Het is niet onopgemerkt gebleven dat de notie “negatief element” breed moet worden opgevat: behalve de zinsnegatie kunnen ook andere lexicale eenheden en constructies de rol van de ontkenning vervullen:

- (9) a. *Nauwelijks* was de wedstrijd begonnen, of zij moest worden gestaakt vanwege ongeregelde heden op de tribune
 b. Iemand die één kop koffie bestelt en twee uur blijft zitten, hoeft ik *maar* strak aan te kijken of hij stapt op (Vrij Nederland)

Wat hebben lexicale eenheden en constructies die de rol van de ontkenning in de balansschikking kunnen vervullen gemeen? Vermoedelijk is dat de eigenschap “monotone daling”, die ook een belangrijke rol speelt in de distributie van negatief- en positief-polaire uitdrukkingen (Zwarts 1981, Van der Wouden 1988).³

- (10) Een functor f is monotoon dalend dan en slechts dan als $f(p \vee q) \implies f(p) \wedge f(q)$

De geldigheid van de volgende afleidingen laat zien dat *niet*, *nauwelijks* en *maar* monotoon dalend zijn:

- (11) a. Peter wil niet zingen of dansen \implies Peter wil niet zingen en Peter wil niet dansen
 b. Op toendra’s groeien nauwelijks bomen of struiken \implies Op toendra’s groeien nauwelijks bomen en op toendra’s groeien nauwelijks struiken
 c. Je hoeft ze maar aan te kijken of aan te raken of ze gaan al weg \implies Je hoeft ze maar aan te kijken of ze gaan al weg en je hoeft ze maar aan te raken of ze gaan al weg

4. Er is een aantal andere constructies in het Nederlands dat ongeveer dezelfde betekenis heeft als de balansschikking. Vergelijk de volgende zinnen:

- (12) a. Er is geen heldinnenbrief of Olga heeft hem gelezen
 b. Als er een heldinnenbrief is dan heeft Olga hem gelezen
 c. Olga heeft alle heldinnenbrieven gelezen
 d. Er is geen heldinnenbrief die Olga niet gelezen heeft
 e. Er is geen heldinnenbrief zonder dat Olga hem gelezen heeft

De logische equivalentie van (12a) en (12b) heb ik hierboven al besproken. (12c) wordt traditioneel (Gamut 1982) geanalyseerd als een (universeel gekwantificeerde) conditionele expressie, dus net als een *als ... dan*-constructie.

- (13) $\forall x(\text{heldinnenbrief}(x) \Rightarrow \text{Olga_heeft_gelezen}(x))$

De standaardaanname over de betekenis van een zelfstandig-naamwoordgroep met een beperkende bijzin is, dat die verwijst naar de doorsnede van de denotatie van de zelfstandig-naamwoordgroep en die van de bijzin. Met andere woorden, gegeven dat de doorsnede dikwijls talig wordt uitgedrukt met behulp van een conjunctie zoals *en*,

³Anderen postuleren een onderliggende negatie in alle woorden en expressies die in dit soort constructies de rol van de negatie kunnen vervullen.

heeft zin (12d) een structuur zoals in (14a) (de onderste negatie ligt in het bereik van de hoogste negatie). Merk op dat die structuur weer afleidbaar is uit de logische structuur van de balansschikking (14b):

- (14) a. $\neg(p \wedge \neg q)$
 b. $\neg p \vee q$ (balansschikking)
 $\neg\neg(\neg p \vee q)$ (dubbele negatie)
 $\neg(\neg\neg p \wedge \neg q)$ (De Morgan)
 $\neg(p \wedge \neg q)$ (dubbele negatie)

Als we ten slotte aannemen dat de betekenis van *zonder* in (12e) ongeveer “en niet” is, dan heeft die zin dezelfde betekenis, dezelfde logische structuur, als (12d), dat wil zeggen, (14a).

5. Logisch geschoolde lezers zullen hebben opgemerkt dat in afleiding (14b) slechts een gedeelte van de wetten van De Morgan gebruikt is. Compleet zien die wetten er als volgt uit:

- (15) a. $f(p \vee q) \equiv f(p) \wedge f(q)$
 b. $f(p \wedge q) \equiv f(p) \vee f(q)$

Zwarts (1986) maakt aannemelijk dat er een hiërarchie van negatieve functoren te construeren valt op basis van de mate waarin ze aan de diverse onderdelen van deze wetten gehoorzamen. Voor het zwakste type ontkenningen geldt slechts een gedeelte van de eerste wet. Te dien einde dient de equivalentie ‘ \equiv ’ uiteengelegd te worden in een dubbelzijdige implicatie ‘ \Leftrightarrow ’. Voor de ontkenningen van het zwakste type geldt namelijk slechts de implicatie van links naar rechts van de eerste wet. Deze zwakke ontkenningen zijn overigens al ter sprake gekomen: dit stukje van De Morgans wetten is namelijk precies de definitie van monotone daling, gegeven in (10). Ontkennende uitdrukkingen van een sterker type heten “anti-additief”: die gehoorzamen de gehele eerste wet. De allersterkste negaties ten slotte heten “antimorf”: die zijn onderworpen aan de beide wetten.

Op grond nu van het feit dat bij de afleiding in (14b) slechts een klein stukje van de wetten van De Morgan een rol speelt, kan het nauwelijks verbazing wekken dat zwak-negatieve woorden als *nauwelijks* in die constructie de rol van ontkennend element kunnen vervullen. Immers, het stukje dat wel een rol speelt, is precies dat stukje waaraan ze, als monotoon dalende expressies, voldoen.

- (16) a. Er is *nauwelijks* een heldinnenbrief die Olga niet gelezen heeft
 b. Er zijn *weinig* heldinnenbrieven die Olga niet gelezen heeft
 c. Er is *vrijwel geen* heldinnenbrief die Olga niet gelezen heeft

Neem aan dat de verschillende constructies in (4) inderdaad semantisch equivalent zijn. Dan hebben we hiermee een verklaring voor het feit dat in elk van de constructies de rol van het ontkennende element vervuld kan worden door een monotoon dalende expressie.

6. Om het vierde punt, de vaste volgorde, te verklaren, moeten we het terrein van de standaardlogica's verlaten.⁴

Neem aan dat de analyse op het goede spoor zit. De logici hebben al lang geworsteld met de semantiek van de implicatie in de natuurlijke taal: dat is niet precies de materiële implicatie. Met name dat uit de *onwaarheid* van P de waarheid van $P \implies Q$ volgt (“ex falso sequitur aliquid”) is een punt van aanhoudende zorg. Om het semantisch gedrag van de implicatie in de natuurlijke taal te benaderen is een familie van logica's ontwikkeld, de zogenaamde implicationale logica's (Nute 1984, Van Benthem 1984). Die hebben niet allemaal precies dezelfde eigenschappen, daarover is nog geen consensus, maar ze hebben gemeen dat Modus Tollens niet als axioma wordt geaccepteerd, noch uit andere axioma's volgt. (heb ik nog niet kunnen vinden: doorgaan met zoeken) Uit die eis is de vaste volgorde van de leden van de balansschikking, dat wil zeggen, het ontbreken van commutativiteit, af te leiden.⁵

- (17) feit $\neg P \vee Q$
 eis $\neg(P \implies Q) \equiv \neg Q \implies \neg P$ (MT ongeldig)
 neem aan $(\neg P \vee Q) \equiv (Q \vee \neg P)$
 dan $Q \vee \neg P$
 dan $\neg\neg Q \vee \neg P$ (DN)
 dan $\neg(\neg Q) \vee \neg P$
 dan $\neg Q \implies \neg P$ (Implicatie)
 Tegenspraak

De redelijkheid van het laten varen van modus tollens moge blijken uit de ongeldigheid van sommige van de volgende gevolgtrekkingen, die geldig zouden moeten zijn onder een interpretatie als materiële implicatie:

- (18) a. ?Als het regent dan worden de pannen nat \implies Als de pannen niet nat worden dan regent het niet

⁴In een vorige versie van dit stuk meende ik de vaste volgorde in de balansschikking als volgt te kunnen verklaren: lineaire orde in samentrekkingen wordt dikwijls geïnterpreteerd als temporele orde. Aangezien de volgorde in tijd van gebeurtenissen in het algemeen niet verwisselbaar is, is het niet verwonderlijk dat ook de volgorde van de delen van een conjunctie dikwijls niet met behoud van betekenis gewijzigd kan worden. Met andere woorden, de logica van de natuurlijke taal is niet-commutatief. Eén (klassiek) voorbeeld volstaat waarschijnlijk om de redelijkheid van deze eis in te zien.

- i Ze trouwde en werd zwanger
- ii Ze werd zwanger en trouwde

Jack Hoeksema merkt evenwel, geheel terecht, op dat conjunctie wel dikwijls temporeel wordt geïnterpreteerd, maar disjunctie niet, en dat kan ook niet:

- iii Ze is aan toring overleden of aan de pest
- iv Ze trouwt of ze neemt een baantje

Anderzijds meent Duinhoven (1985, 292) dat het *of* in onze tegenwoordige balansschikking een “opmerkelijke mengvorm” is tussen nevenschikkend *of* (< *ofte*, Du. *oder*) en onderschikkend *of* (< *of*, Du. *ob*), en dat *ofte* oorspronkelijk inderdaad juist naar een temporele ordening verwees: “*ofte* betekende ‘dan’.”

⁵Met dank aan Peter Blok voor de suggestie.

- b. *Als dat alles is wat je te doen hebt, dan hebben we nog wel een klusje voor je \Rightarrow Als we geen klusje meer voor je hebben dan is dat niet alles wat je te doen hebt
- c. *Als je even de tafel dekt dan kunnen we eten \Rightarrow Als we niet kunnen eten dan dek je de tafel (even) niet
- d. *Als het nog lang duurt dan ga ik gillen \Rightarrow Als ik niet ga gillen dan duurt het niet lang meer
- e. *Als we een stem meer hadden gehad, dan hadden we de meerderheid gehad \Rightarrow Als we de meerderheid niet hadden gehad dan hadden we geen stem meer gehad (? Als we de meerderheid niet hebben dan hebben we geen stem meer gehad)
- f. *Als hij geen voorzitter wordt, dan ben ik Sinterklaas \Rightarrow Als ik Sinterklaas niet ben, dan wordt hij voorzitter

Hiervan zijn er in elk geval een paar volstrekt onacceptabel. Dit, gecombineerd met het volgende, lijkt me afdoende & dodelijk.

Nog een argument contra het 6– (of 12– of 14–: Paardekooper ([n.d.], 741–782)) voudige onderscheid van balansschikkingen. We willen dat ook niet in onze logica: 6 of 12 of 14 implicaties. Of, zoals Van Benthem (o.c.) p. 314–315 het zegt: “Logical constants should be ‘topic-neutral’, in the sense that there is no special role for any particular individual occasion. [...] there should be no more to conditionals than meets the eye. More specifically, no semantic constructs should be relevant but those sanctioned explicitly by the syntactic material in a conditional sentence.”

- 7. Volgens de aannamen van sectie 2 is de implicatie een eerste benadering van de semantiek van de balansschikking. Over die semantiek is evenwel nog wel meer te zeggen. Zo onderscheidt de ANS (Geerts *et al.* 1984), op basis van de semantiek, zes subtypen.
 - “Er wordt iets uitgedrukt wat algemene geldigheid heeft.”
 - “In de voorzin wordt uitgedrukt dat een bepaalde graad van iets niet wordt bereikt, wat resulteert in de situatie die in de *of*–zin wordt genoemd.”
 - “De in de *of*–zin uitgedrukte situatie volgt onmiddellijk op die van de voorzin.”
 - “De in de *of*–zin uitgedrukte situatie volgt onmiddellijk op een situatie die moet blijken uit context en/of situatie.”
 - “De voorzin heeft t.o.v. de *of*–zin de betekenis van ‘bijna’ of ‘net niet’.”
 - “De voorzin heeft t.o.v. de *of*–zin de betekenis van ‘zeker’, ongetwijfeld’, ‘noodzakelijkerwijs’, e.d.”

Van elk van de typen volgen nu enige van de voorbeelden uit de ANS:

- (19) a. Er is geen mens of hij moet sterven
b. Je kunt nergens meer komen of je hoort achtergrondmuziek
- (20) a. Hij is niet zo dom of hij weet het
b. Zoveel heeft hij niet te doen of hij kan nog wel wat schrijfwerk verrichten
- (21) a. Nauwelijks waren we thuis of het begon te regenen

- b. Nog maar net had ik dit gezegd of hij stond op en ging weg
- (22) Het duurde niet lang of het begon te regenen
- (23) a. Het scheelde geen haar of het begon te regenen
- b. Er ontbrak weinig aan of we hadden de meerderheid
- (24) a. Het kan niet missen of hij wordt voorzitter
- b. Ik twijfel er niet aan of Gerard komt bij ons

Er zijn, op zijn minst, drie mogelijkheden om deze verschillende betekenistypen te verantwoorden:

- Onderscheid zes verschillende balansschikkingen, elk met hun eigen semantiek
- Onderscheid slechts één balansschikking, en schrijf de door de ANS onderscheiden betekenisverschillen toe aan pragmatische factoren
- Zoek een logica waaruit de verschillende betekenissen volgen

Merk op dat elk van de zes betekenistypen ook aangetroffen kan worden bij de andere besproken en in eerste benadering equivalente constructietypes (uiteraard verdwijnt in bepaalde varianten de negatie):

- Er wordt een algemene waarheid uitgedrukt
 - (25) a. Als het regent dan worden de pannen nat
 - b. Als men een voorwerp onderdompelt in een vloeistof dan ondervindt het een opwaartse kracht die gelijk is aan het gewicht van de verplaatste vloeistof
 - c. Men kan geen ei bakken zonder de schaal te breken
- Het eerste lid drukt het bereiken van een bepaalde graad uit
 - (26) a. Als je een beetje slim bent, dan weet je dat
 - b. Als dat alles is wat je te doen hebt, dan hebben we nog wel een klusje voor je
- De situatie van het tweede lid volgt onmiddellijk uit die van het eerste
 - (27) a. Als jij de tafel dekt dan kunnen we eten
 - b. Als je wint heb je vrienden
 - c. Je kunt je kont niet keren zonder dat ze de boel afbreken
- De situatie in het tweede lid volgt uit de context
 - (28) a. Als het nog lang duurt dan ga ik gillen
 - b. We kunnen niet langer blijven zonder onbeleefd te zijn
- Het eerste lid drukt het bijna bereiken van de situatie in het tweede uit
 - (29) a. Hij had geen stap verder kunnen lopen zonder te verdrinken
 - b. Als we een stem meer hadden gehad, dan hadden we de meerderheid gehad
- Het eerste lid drukt de zekerheid of noodzakelijkheid van het tweede uit
 - (30) a. Als hij geen voorzitter wordt, dan ben ik Sinterklaas

- b. Als Pasen en Pinksteren op dezelfde dag vallen wordt hij pas voorzitter

Deze stand van zaken, gecombineerd met de vaagheid van de onderscheiden categorieën, is een zwaarwegend argument tegen de eerste optie dat er semantisch zes balansschikkingen te onderscheiden zijn. Immers, bij semantische onderscheidingen verwacht men (*pace* prototypetheoretische inzichten) min of meer scherp afgebakende grenzen. Bovendien worden belangrijke generalisaties gemist als men voor één constructie zes semantiek postuleert, zes betekenisonderscheidingen die ook weer terugkeren bij logisch equivalente constructies, waar ze dan vermoedelijk ook apart gepostuleerd zouden moeten worden.

Het voornaamste argument tegen een analyse in termen van pragmatische verschillen is, dat dit soort analyses tendert naar nietszeggendheid. Zolang er geen pragmatische theorie beschikbaar is waaruit, gegeven een semantiek voor een constructie zoals de balansschikking, zes gebruiksmogelijkheden volgen, zegt zo'n analyse niet veel meer dan “er is een stukje van de betekenis van de balansschikking dat we begrijpen, en dat noemen de semantiek, en er is een groot stuk dat we niet begrijpen, en dat noemen we pragmatiek”.

Mijn ideaal van een verklaring voor de zes onderscheiden betekenissen van de balansschikking is er dus één in termen van logica. Het ontbreekt me evenwel aan ruimte en inzicht om een complete logica voor de balansschikking te geven. De enige suggestie die ik op dit moment kan doen is de volgende: er is veel onderzoek gedaan naar het gedrag van conditionele zinnen in de natuurlijke taal — overigens zonder dat de logici inmiddels tot een consensusoplossing gekomen zijn. Ze hebben in elk geval wel iets te zeggen over universele (25), temporele (27) en contrafactuele (29) interpretaties van de implicatie in natuurlijke taal, interpretaties die we ook vinden voor de balansschikking. Als de eerste benadering van de semantiek van de balansschikking als implicatie correct is dan betekent dat, dat een logica voor de balansschikking gevonden zou kunnen worden op het terrein van de implicatieve logica's (Nute 1984).

8. Ten slotte is het nog goed om te wijzen op de gebrekkige onderlinge parafraseerbaarheid van de balansschikking en equivalente constructies. Aan de hand van eerder besproken voorbeelden zijn de volgende paar observaties te maken (een algemeen geldende verklaring ontbreekt):

- De constructie *als ... dan* komt niet of nauwelijks voor in de verleden tijd: in plaats daarvan gebruiken we *toen*:

- (31) a. Nauwelijks waren we thuis of het begon te regenen
b. *Als we nauwelijks thuis waren begon het te regenen
c. Toen we nauwelijks thuis waren begon het te regenen

- Tal van negatief-polaire uitdrukkingen komen gemakkelijker voor in het eerste lid van een balansschikking dan in een *als*-zin:

- (32) a. Je kunt je kont niet keren of ze breken de boel af
b. Je kunt je kont niet keren zonder dat ze de boel afbreken
c. ?Als je je kont keert breken ze de boel af

- (33) a. Het scheelde geen haar of hij was verdronken

- b. *Als het een haar scheelde was hij verdronken
 - c. ?Als het een haar gescheeld had was hij verdronken
 - d. *Het scheelde geen haar zonder dat hij was verdronken
- Sommige meervoudige onderwerpen of werkwoordsvormen staan niet graag in de balansschikking:
 - (34) a. ?Er zijn geen mensen of zij moeten sterven
 - b. ?Je kunt geen studenten boeken uitlenen of ze maken ze kwijt
 - c. ?Er zijn weinig mensen of zij moeten sterven
9. Dit besluit mijn voorstel voor een nieuwe analyse van de balansschikking. Heel veel is nog niet duidelijk. Om maar een paar resterende vragen te noemen: als de logica van die constructie zo simpel is, waarom heeft het Nederlands wel een balansschikking met *of*, en verwante talen als het Engels en het Middelnederlands niet? Als de balansschikking inderdaad een disjunctie is, waarom vinden we dan alleen balansschikkingen tussen finiete zinnen en niet tussen andere categorieën? Blijkt uit het feit dat *of* in (24b) met behoud van betekenis vervangen kan worden door *dat* niet ondubbelzinnig dat *of* niet altijd nevenschikkend is? Ook diverse van de constructie-specifieke eigenschappen die Paardekooper ([n.d.], 741–782) volgen niet onmiddellijk uit de analyse. Hopelijk heb ik echter aannemelijk kunnen maken dat we eigenschappen van specifieke constructies op het spoor kunnen komen door onderzoek te doen naar onderliggende logische patronen.

Jack heeft nog een tamelijk sterk argument tegen analyse als nevenschikking: de binding van pronomina door kwantoren: dat gaat in onderschikkingen wel, in nevenschikkingen niet (klassiek DRT-argument):

- (35) a. Geen mens_i hoort te denken dat hij_i de baas is
b. Ik heb niemand_i verteld dat hij_i de baas is
c. *Niemand_i hoort dit te denken en hij_i is de baas
d. *Ik heb dit niemand_i verteld en hij_i is de baas
e. Er is geen mens_i of hij_i moet sterven

Een ernstig probleem voor z'ijn visie is evenwel de hoofdzinsvolgorde in het rechter lid van de balansschikking: hoe zit dat daar? *of* zit in COMP, de pv ook, maar waar moet dan het subject zitten?

Merk op dat, tot onze verbazing, sommige diep ingebedde dalers wel in staat zijn negatief-polaire werkwoorden te triggeren, maar niet de balansschikking. Vergelijk:

- (36) a. De schoolmeester hoeft het huiswerk van geen van de kinderen na te kijken
b. *De schoolmeester hoeft het huiswerk van geen van de kinderen na te kijken of hij wordt onpasselijk
c. De schoolmeester hoeft het huiswerk van maar drie van de kinderen na te kijken
d. *De schoolmeester hoeft het huiswerk van maar drie van de kinderen na te kijken of hij wordt onpasselijk

Verder is het tamelijk bevreemdend dat een negatief element in objectpositie, dat volgens onze analyse bereik heeft over de hele zin, geen bereik kan hebben over het subject in die zin dat daarin geen NPU's mogelijk zijn.

- (37) a. De schoolmeester hoeft het huiswerk van geen van de kinderen na te kijken
b. *Ook maar een schoolmeester hoeft het huiswerk van geen van de kinderen na te kijken
c. De schoolmeester hoeft het huiswerk van maar drie van de kinderen na te kijken
d. *Ook maar een schoolmeester hoeft het huiswerk van maar drie van de kinderen na te kijken
e. *Ook maar een schoolmeester hoeft het huiswerk van maar drie van de kinderen na te kijken of hij wordt onpasselijk

Ad Welschen schrijft (brief dd. 25 februari 1993) "Dan wil ik nu een opmerking maken over je voorstel zelf. Ik moet zeggen dat ik het een zinnige benadering vind en dat ik haar zeker tot de meer interessante terzake [sic] reken. In tegenstelling tot wat jij veronderstelt echter betreft het hier in wezen geen nieuwe analyse. In essentie en ook in extensie komt het overeen met wat Kraak en Klooster er in hoofdstuk 11 van hun *Syntaxis* (1968) over opgemerkt hebben. In de discussie bij mijn bovenvermelde vakgroepsreferaat d.d. 22/11/89 bleek Wim Klooster deze visie nog immer toegedaam, ook ten aanzien van het subtype *niet veel schelen of*. Je bevindt je met je analyse dus in goed gezelschap. Ik hoop echter, dat je er begrip voor wilt hebben dat ik op de merites van deze analyse hier niet in wil gaan. ik verwelkom het feit dat

wat ik het standpunt-Klooster zou willen noemen, door jou wordt geactualiseerd en scherper gearticuleerd.

De genoemde Kraak en Klooster (1968) huldigen (p. 278) inderdaad “de opvatting dat in exclusieve *of*-zinnen met in het linkerlid een negatie-element sprake is van een conditionele relatie”. Uiteraard geloven ze in een onderliggende negatie, getuige de volgende redenering, die van een bekend type is: “Het adverbium *maar* is de ‘drager’ van een negatie-element, blijkens zinnen als *We hoeven maar vijf minuten te wachten*, waarin *maar* de waarde heeft van *niet meer dan*.” Veel wijzer worden we er niet van.

Ook Rijpma en Schuringa (1969) besteden enige aandacht aan de balansschikking, al weten ze niet hoe-ie werkt (262–263). Hier volgt bijna alles wat ze erover te zeggen hebben:

Sommige zinnen bestaan uit twee pvc’s met hoofdzinsorde, zonder dat van een nevenschikking gesproken kan worden en zonder dat de ene pvc een plaats bezet in de andere. [...] De voegwoordconstructie met *of* staat noodzakelijk als 2e in het geheel. *Of* is geen nevenschikkend voegwoord omdat verwisseling van de delen onmogelijk is [...]; het is ook geen onderschikkend voegwoord omdat het tweede stuk een pvc met hoofdzinsorde is.

Bij de beoordeling van de semantische functie kunnen we twee kanten op: *Het scheelde weinig dat we de trein gemist hadden*, *We hadden op een haartje na de trein gemist*. Zowel het ene als het andere stuk laten zich dus waarderen als functor in het geheel.

Een formele eigenschap van de eerste hoofdzin in deze constructies is dat er steeds een ontkenkend woord in staat of een woordgroep die een ontkenning impliceert (*niet, niemand, nauwelijks, weinig, nog maar even* e.d).

References

- Johan van Benthem, 1984. Foundations of Conditional logic. *Journal of Philosophical Logic*, 13 (1984), 303–349.
- B. van den Berg, 1971. *Inleiding tot de Middelnederlandse syntaxis*. Groningen, Wolters-Noordhoff.
- A.M. Duinhoven, 1985. Dubbele negatie + Of. *Leuvense Bijdragen*, 74 (1985), 289–329.
- L. T. F. Gamut, 1982. *Logica, taal en betekenis, boek I: Inleiding in de logica*. Aula, het Spectrum.
- Gerald Gazdar, 1981. Unbounded Dependencies and Coordinate Structure. *Linguistic Inquiry*, 12 (1981), 155–184.
- G. Geerts, W. Haeseryn, J. de Rooij, en M.C. van den Toorn, 1984. *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen and Leuven, Wolters-Noordhoff and Wolters.
- W.L. van Helten, 1885. Bijdragen tot de Dietsche grammatica. IX. Over enige constructies met *en*, *ne*, *of en* en *of*. *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*, 5 (1885), 220–233.
- Otto Jespersen, 1917. Negation in English and other languages. *Historisk-filologiske Meddeleser*, 1-5 (1917), 1–151. Reprinted in *Selected writings of Otto Jespersen*, London and Tokyo George Allen & Unwin, Ltd. and Sejo Publishing Co., Ltd., [1962].
- A. Kraak en W.G. Klooster, 1968. *Syntaxis*. Culemborg [etc.], Stam-Kemperman.
- Donald Nute, 1984. Conditional Logic. In *Handbook of Philosophical Logic*, D. Gabbay en F. Guenther, redactie, deel 2, p. 387–439. Reidel, Dordrecht.
- P.C. Paardekooper, [n.d.]. *Beknopte ABN-syntaxis*. Eindhoven, Uitgave in eigen beheer. Zevende druk.
- E. Rijpma en F.G. Schuringa, 1969. *Nederlandse Spraakkunst*. Groningen, Wolters-Noordhoff. Vierentwintigste druk. Bewerkt door dr. Jan van Bakel.
- Ton van der Wouden, 1988. Positief Polaire Uitdrukkingen 1. *Glott*, 11 (1988), 165–90.
- Frans Zwarts, 1981. Negatief polaire uitdrukkingen 1. *Glott*, 4 (1981), 35–132.
- Frans Zwarts, 1986. *Categoriale grammatica en algebraïsche semantiek. Een studie naar negatie en polariteit in het Nederlands*. Dissertatie, Groningen.

Appendix: Korte inleiding in de propositielogica.

- We hebben een verzameling waarheidswaarden, $\{1, 0\}$, waarbij 1 geïnterpreteerd kan worden als “waar” en 0 als “onwaar”. P en Q staan voor variabelen over waarheidswaarden.
- We hebben één eenplaatsige operator \neg “niet”. \neg toegepast op 0 levert de waarde 1 op, \neg toegepast op 1 levert de waarde 0 op. Voor het gemak demonstreren we dat in een tabel:

P	$\neg P$
1	0
0	1

- We hebben vier tweepplaatsige operatoren, \wedge “conjunctie”, “en”, \vee “disjunctie”, “of”, \Rightarrow “materiële implicatie”, “als–dan”, \Leftrightarrow of \equiv , “equivalentie”, “dan en slechts dan als”. Die zijn als volgt gedefinieerd:

P	Q	$P \wedge Q$	$P \vee Q$	$P \Rightarrow Q$	$P \Leftrightarrow Q$
1	1	1	1	1	1
1	0	0	1	0	0
0	1	0	1	1	0
0	0	0	0	1	1

Lees deze tabel als volgt: $P \wedge Q$ is alleen waar (heeft waarde 1) als P en Q beide waar zijn (waarde 1 hebben). $P \vee Q$ is waar als P waar is, of Q , of als beide waar zijn, $P \Rightarrow Q$ is alleen onwaar als P waar is en Q onwaar, en $P \Leftrightarrow Q$ ten slotte is waar als P en Q dezelfde waarheidswaarde hebben.

- We hebben haakjes die vrijelijk gebruikt kunnen worden.
- We hebben ten slotte nog een aantal redeneerschema’s. Zo zijn de volgende equivalenties geldig en gemakkelijk bewijsbaar met behulp van waarheidstabellen zoals bovenstaand:
 - $\neg\neg P \equiv P$ (dubbele negatie)
 - $(P \Leftrightarrow Q) \equiv ((P \Rightarrow Q) \wedge (Q \Rightarrow P))$ (equivalentie)
 - $(\neg P \vee Q) \equiv (P \Rightarrow Q)$ (materiële implicatie)